

Mellem vikingetid og Valdemarstid

ET FORSØG PAA EN SYNTSE

AF

AKSEL E. CHRISTENSEN

I AARET 1911 udkom i Lund et nu klassisk værk, hvis indhold virkede lige saa ejendommeligt som titelen lød besynderlig for samtiden. Bogen var *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*, og dens forfatter var *Lauritz Weibull*, den senere historieprofessor i Lund. – I 1915 fulgte en slags fortsættelse: *Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI*. Det var dog kun undertitelen; hovedtitelen lød kort og godt *Saxo*. Atter figurerede navnet *Weibull* paa titelbladet, men fornavnet *Lauritz* var udskiftet til *Curt*, den senere historieprofessor i Göteborg.

Disse to arbejder af brødrene Weibull danner epoke. Sammen med et par afhandlinger af *Halvdan Koht*, den senere historieprofessor i Oslo, om en nyvurdering af den historiske sagalitteratur (*Sagaenes opfatning av vår gamle historie*, 1913, *Norsk historieskrivning under kong Sverre*, 1914, og *Kampen om makten i Noreg i sagatiden*, 1917)¹ betød de et radikalt brud i vor opfattelse af den ældste nordiske middelalder. Deres indsats kan i korthed udtrykkes saaledes, at de detroniserede Sakse og Snorre som de store sandhedsvidner om vor ældste historie. De skrællede traditionens glorificerende og vildledende gevækster bort og afdækkede det meget spinklere, men mere gedigne og ægte kildegrundlag bagved.

Denne rensning af begivenhedshistorien og dens kilder blev i det følgende aarti efterfulgt af et positivt oprydningsarbejde, med nye syntetiske fremstillinger af Nordens ældste historie, hvor man ud fra de relativt faa, men faste kendsgerninger, der holdt stand over for kritikken, foretog en rekonstruktion af den historiske sammenhæng, samfundsmæssigt saavel som politisk. Hovedmændene for de nye synteser var for den nordiske sammenhæng især *Curt Weibull* (*Sverige och dess nordiska*

¹ (Norsk) Hist. Tidsskr. 5. rk. II og IV samt Edda II, genoptrykt i Innhogg og utsyn, Kristiania 1921.

grannmakter under den tidigare medeltiden, 1921, og *Sveriges och Danmarks äldsta historia*, 1922) og specielt for Danmarks vedkommende Erik Arup med 1. bind af hans *Danmarks Historie* fra 1925.

Arups var ikke alene den første, men den er stadig den eneste større Danmarkshistorie, hvor de ældste afsnit er skrevet ud fra moderne principper. I stærkeste kontrast til Saksens dramatiserende kongehistorie har Arup formaaet at indpasse de relevante kilders vidnesbyrd – eller som han selv yndede at udtrykke det: kendsgerningerne bag kilderne – i en rigt facetteret og levende samfundshistorie. Arups ældre samtidige forkætrede hans synspunkter, men de yngre accepterede dem, og de er stort set stadig raadende. Men nu, en menneskealder senere, er der grund til at efterprøve, om eller i hvor høj grad hans konkrete skildring stadig er gyldig. Ser vi bort fra alle enkeltheder og holder os alene til hovedlinierne i hans helhedsbetragtning, kan vi nu se, hvor stærkt Arup har været præget af sin egen generations videnskabelige verdensopfattelse, navnlig positivismen med dens optimistiske tro paa, at videnskaben havde de bedste muligheder for at finde frem til virkeligheden, efterhaanden som man afdækkede de lovmæssigheder, der gemte sig i evolutionens principper.

Ud fra denne grundanskuelse afstak Arup en jævnt stigende udviklingslinie for det danske samfund, fra det svagt organiserede og lokalt stærkt udstykkede samfundsliv i vikingetiden til den fast organiserede rigsdannelse under Valdemarerne og den fuldt udbyggede stat under haandfæstningernes forfatning. Vikingetogene lindrede overbefolkningen, men berørte ellers kun i ringe grad de smaa hjemlige bondesamfund, dog at de hjemvendende takket være de hærtagne trælle vel betød et ikke ringe kulturtilskud. Nordboerne var i det hele taget primitive folk paa den europæiske kulturs overdrev. Deres handel organiseredes udefra, først af friserne, siden af tyske købmænd i Westfalen og Sachsen, og først ved Lübeck og Hansestæderne indlemmedes Norden fast i det europæiske handelsliv. Kongemagten var svag, uden militær styrke og andre magtmidler af betydning yderst nødtørftigt organiseret og uden væsentlige samfundsfunktioner, indtil den langsomt udbyggedes under indflydelse fra kirken, der samtidig højnede kultur- og samfundslivet. Den kirkelige enhed etableredes længe før statsenheden.

DETTE UDVIKLINGSSKEMA, der dengang forekom saa naturligt og overbevisende, lader sig imidlertid vanskelig forene med forskningens nuværende resultater. Vor opfattelse af nordisk vikingetid er blevet en anden,

saa at den fortsatte, jævnt stigende vækst gennem det 11. og 12. aarh. ikke mere lader sig opretholde. Ved et skæbnens lune blev det arkæologien, der kom til at rette grundskuddet mod Arups udviklingssyn. Det var nemlig en af Arups største fortjenester, at han som ingen anden dansk historiker før ham anvendte arkæologiens resultater som vigtige præmisser for sin rent historiske samfundsbeskrivelse; men til alt uheld skete det netop paa en tid, hvor arkæologien ved nye fund og forfinede metoder stod i begreb med at forny sig radikalt. Derved forrykkedes det arkæologiske grundlag for Arups teser og gjorde hurtigt visse afsnit forældede. For kontinuitetsproblemet er det tilstrækkeligt at standse ved et enkelt fund, der i sine konsekvenser maatte omstyrte Arups opfattelse totalt, nemlig Poul Nørlunds udgravning af Trelleborg. Den foreløbige meddelelse om fundet kom i 1936, kun ti aar efter Arups Danmarks-historie. Allerede her blev den lige saa mærkelige som mægtige fortidslevning bestemt som et kolossalt militært vikingetidsanlæg, som det med dr. Nørlunds egne ord var »fristende at kalde et sjællandsk Jomsborg«.² 25 aar efter at Laur. Weibull med metodisk konsekvens havde manet sagaernes Jomsborg i jorden, stod altsaa en dansk arkæolog i begreb med at grave et tilsvarende anlæg ud af Danmarks jord.

Dog, een svale gør ingen sommer. En halv snes aar stod Trelleborg som et enestaaende, aldeles fremmedartet og uforklarligt monument, der hverken arkitektonisk, arkæologisk eller historisk lod sig passe ind i vor øvrige viden om nordisk vikingetid. Men siden fremdroges andre tilsvarende anlæg af jorden: i slutningen af 1940'erne afdækkede arkitekt C. G. Schultz det mægtige Aggersborg ved Limfjorden, som arkæologerne tidligere havde opfattet som en halvkredsvold og forklaret som en stor bonde- eller tilflugtsborg; i det følgende aarti føjede Schultz yderligere Fyrkat ved Hobro og Nonnebakken i Odense til, og endnu flere kan vel ventes.³ Nu er det ikke mere muligt at afvise disse Trelleborge fra dansk vikingetidskultur; i al deres monumentale haandgribelighed udgør de tværtimod et centralt og uafviseligt element i vor viden, et kardinalpunkt, naar vi vil forsøge at forstaa og forklare nordisk vikingetid. Det maa ogsaa understreges, at Aggersborg ubestrideligt og Nonnebakken sandsynligvis er forbundet med dansk kongemagt.

For at vurdere, hvad disse anlæg betyder historisk, er det nødvendigt at fremdrage visse hovedtræk af arkæologernes resultater. Som hoved-

² Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1936, s. 55-66, citatet s. 64 f.

³ C. G. Schultz: Aggersborg, Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1949, s. 91-108; Olaf Olsen: Fyrkat, Nationalmuseets blå Bøger, 1959.

eksempel tages selve Trelleborg, det først fundne anlæg, der tillige er det eneste fuldstændigt udgravede, systematisk opmaalte og udforligt publicerede,⁴ selv om det langt større Aggersborg og især det noget mindre Fyrkat i kraft af de indvundne erfaringer er undersøgt med finere teknik og sikrere resultater.

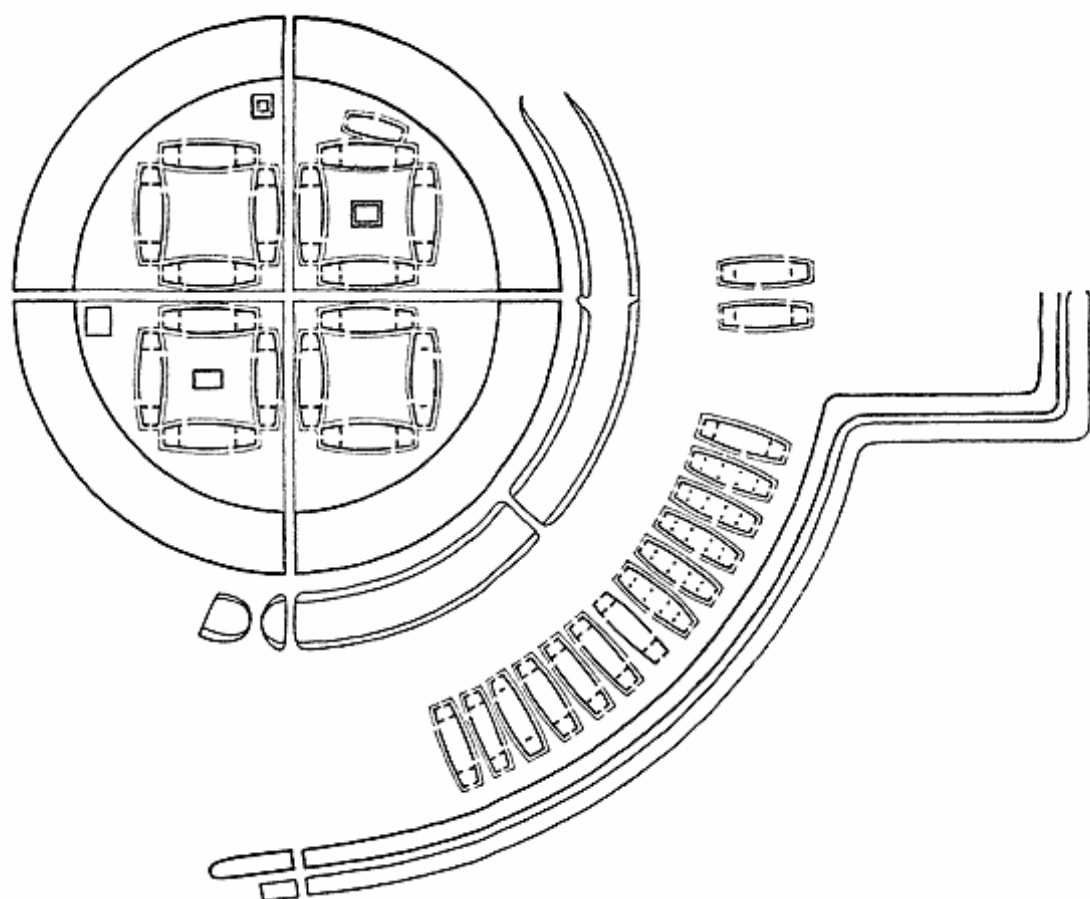
Trelleborg er placeret i vinkelomraadet mellem to aaløb, der forener sig til en sejlbar aa. Det er et nøje planlagt dobbeltanlæg, konstrueret efter et sindrigt geometrisk system ud fra eet fælles centrum, saaledes at volde og grave følger koncentriske cirkellinier. Den indre, sluttede hovedvold har fire porte, solret placeret og indbyrdes forbundet med to hinanden vinkelret krydsende hovedgader, der deler inderomraadet i 4 dobbeltsymmetriske kvadranter, hver med 4 ens huse i kvadrat. Husene har buede langvægge, der udgør dele af ellipser med brændpunkter i aksekvadraternes hjørnepunkter. – De 13 af forborgens 15 huse er placeret radiært og saaledes, at ydergavlne ligger paa en cirkellinje med en radius, der er nøjagtig dobbelt saa stor som den indre voldlinies. – Hele anlægget er konstrueret i faste mål, med en romerfod paa 29,33 cm som enhed, saaledes at de indre huse er 100, de ydre huse 90 fod lange; ringvolden har en indre diameter paa 234 fod og en tykkelse paa 60 fod, mens afstanden fra centrum til de ydre huses ydergavl er 468 fod. Anlæggets forbavsende matematiske nøjagtighed fremgaar af en omhyggelig opmaaling af Geodætisk Institut, der viser, at afstanden fra centrum til yderhusenes gavle hinsides vold og grav kun varierer mellem 137,21 og 137,45 m eller mindre end 2 mm pr. meter.

Fyrkat og *Nonnebakken* har samme geometriske konstruktionsplan som Trelleborgs indre voldanlæg, men noget mindre dimensioner: en huslængde paa 96 romerske fod mod Trelleborgs 100 og en indre voldddiameter paa 120 m mod Trelleborgs 137.

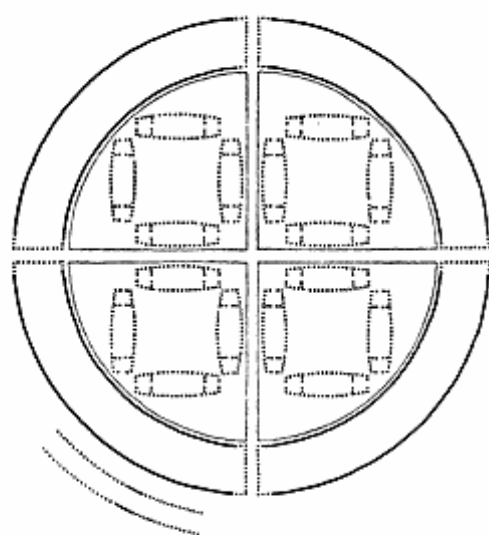
Aggersborg er til gengæld langt større; den har 48 huse inden for volden, idet hver kvadrant rummer 3 firlængede gaarde, og hvert hus er 110 romerske fod langt. Den indvendige diameter bliver dermed ikke mindre end ca. 240 m.

Men hvad betyder nu disse nyfundne anlæg for vor opfattelse af vikingetiden? Det er i denne sammenhæng vigtigt at understrege ikke blot deres mægtige *dimensioner*, men nok saa meget deres fuldendte geometriske *form* og matematiske *præcision*. For dette indebærer – som Aggersborgs udgraver, arkitekt Schultz har udtrykt det – at man nøje maa have fulgt »et fast indarbejdet militært reglement«, der er gennemført konsekvent, uden hensyntagen til det naturlige terræn. Resultatet kan kun være naaet »ved stram disciplin og overlegen kyndig ledelse«, hævder arkitekten videre og overfører med rette dette til ogsaa at gælde

⁴ Poul Nørlund: *Trelleborg*, Nordiske Fortidsminder IV, 1, 1948.

TRELLEBORG

NONNEBAKKEN I ODENSE

100 0 100 M

Grundplaner 1:3000. Hustomterne paa Nonnebakken er ikke lokaliserede, men den sandsynlige beliggenhed skitseret. Tegning af Holger Schmidt. Efter Olaf Olsen i Scandia XXVIII.

»vikingetogenes forbløffende resultater« i almindelighed.⁵ Det er nemlig sagen. Disse anlæg forudsætter en saadan magtkoncentration i forbindelse med organisatorisk evne og en saadan højtstaaende teknisk kultur, at alle tidligere forestillinger om Danmark i vikingetiden fuldstændig revolutioneres.

Der er stadig mange uløste spørgsmaal knyttet til Trelleborgene: husenes konstruktion, anlæggenes bygherre, datering og formaal, deres plads i den konkrete historiske sammenhæng m. m.⁶ Anlæggene er udtalt militære, velegnede til forsvar og som tvangsborge ved siden af det formaal, som dr. Nørlund foretrak: uddannelseslejr og vinterkvarterer for vikinger.⁷ Det er foreløbig haabløst at vælge mellem mulighederne, men Trelleborgene er haandgribelige og tvinger os til at acceptere en Trelleborg-kultur som en realitet, der i sig selv maa indgaa centralt i vor vurdering af vikingetiden, selv om vi samtidig maa indrømme, at den er vanskelig at give forklaring paa. – Foreløbig staar Trelleborgene som et isoleret dansk fænomen. Det er utænkeligt, at denne fuldendte type kan være udsprunget fix og færdig som Athene af Zeus's pande; men hidtil har det ikke været muligt at paavise sikre forløbere eller paralleller. Husenes form og tømmerkonstruktionerne i huse og jordvolde lader sig nok indføje som et højdepunkt i udviklingen af nordisk bygningskultur,⁸ men den præcist organiserede geometriske anlægsplan maa nødvendigvis have sit udspring i en kultur med en højt udviklet teknisk-matematisk tradition. Dr. Nørlund pegede tøvende paa den romerske lejr, tilflugtsborge paa Öland og rundborge i England, men springet er for stort til, at man kan søge de umiddelbare forbilleder her. Det vil i det hele taget næppe være muligt at finde militære anlæg i Vesteuropa med tilsvarende kvaliteter; ogsaa de nordfrisiske og sachsiske rundborge, som Vilh. la Cour siden har peget paa,⁹ savner den nødvendige præcision og matematiske symmetri. Den norske kunsthistoriker H. P. L'Orange har som et fjernt forbillede henvist til Araber-

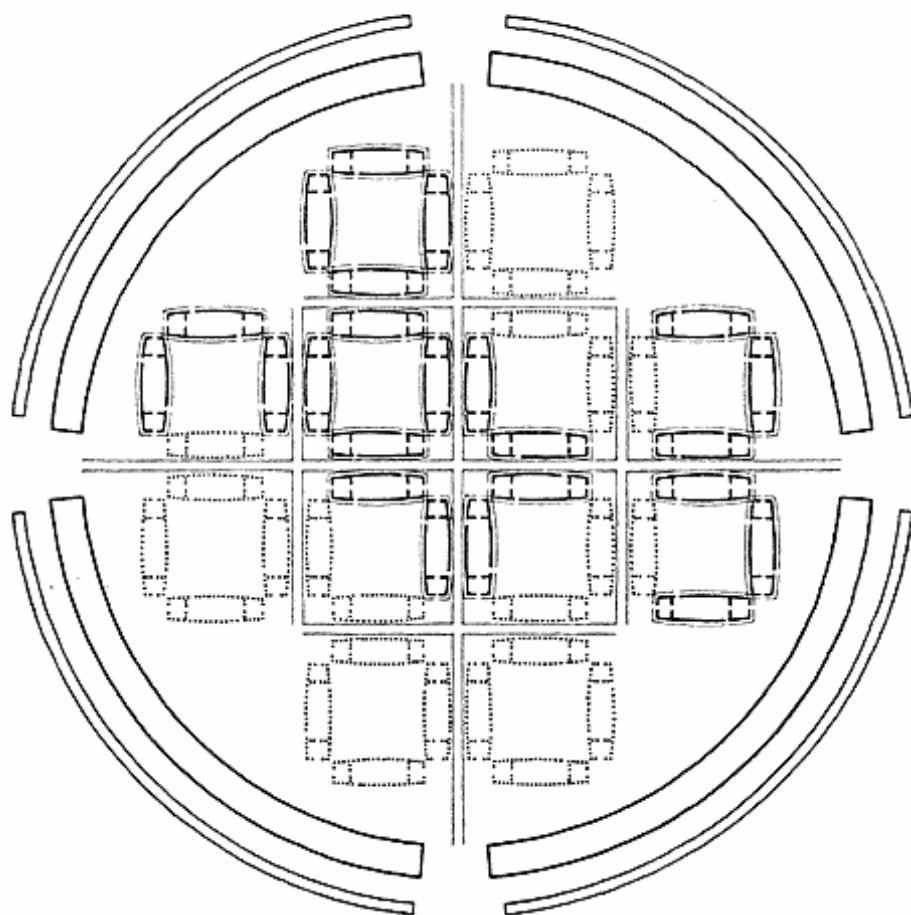
⁵ Schultz, *anf. arb.*, s. 92 f.

⁶ Jfr. Olaf Olsen: Trelleborg-problemer, *Scandia* XXVIII, 1962, s. 92–109 (med henvisn. til tidl. litt.), og samme: Typehuset på Trelleborg, *Skalk* 1965, nr. 4.

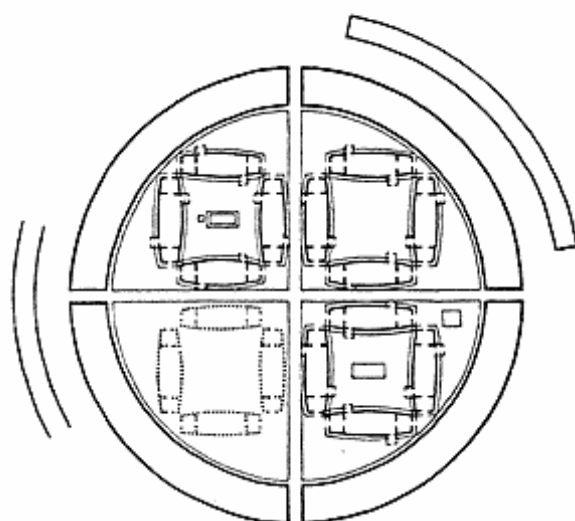
⁷ Nørlund: Trelleborg, s. 161 f.

⁸ Nørlund sst. s. 151; Olaf Olsen: Trelleborg-problemer, s. 94; Elna Møller: Træbygningskunsten. Fra stenalder til middelalder, *Danmarks Bygningskunst*, red. af Hakon Lund og Knud Millech, 1963, s. 9–37. Sidstnævnte vil endog udstrække den hjemlige tradition fra bygningskonstruktioner til anlægstype, som kan skyldes »en blændende indsats« af »en genial hjerne« hos en nordbo!

⁹ Vilh. la Cour og Hans Stiesdal: *Danske Voldsteder*. Hjørring Amt, 1963, s. 243–81 (excurs).

AGGERSBORG

FYRKAT

100 0 100 M

Grundplaner 1:3000. Ikke udgravede hustomter er markeret ved prikket kontur.
Tegning af Holger Schmidt. Efter Olaf Olsen i Scandia XXVIII.

rigets mægtige rundby Bagdad,¹⁰ og det er ikke umuligt, at vi trods den betænkelige afstand i rum og tid maa søge inspirationen der. Men indtil videre staar vi uden forbindende mellemed; slaviske anlæg som Biskupin ved Poznan i Polen¹¹ savner ikke de mægtige dimensioner, men som alle andre den matematiske plankonstruktion.

Naar det imidlertid efter min opfattelse er mest sandsynligt, at det er via vore østlige kulturforbindelser, vi til sin tid skal hente forklaringen, hænger det sammen med to ting. Dels er det alene indenfor byzantinsk og arabisk kultur, vi kan vente at finde den nødvendige matematiske tradition, og dels har man samtidig med den første Trelleborg-forskning, men uafhængig af den, kunnet sætte nordisk vikingetids handelsliv og kulturforbindelser ind i en større sammenhæng, saa den har faaet et stort verdenshistorisk perspektiv. Udgangspunktet for denne nyopfattelse var den belgiske historiker Henri Pirennes tese fra o. 1920 om, at den arabiske ekspansion i 7. og 8. aarh. afbrød den tusindaarige Middelhavshandel og dermed kulturforbindelserne mellem Orient og Occident. Pirennes tese udløste i de følgende aartier et væld af diskussion og forskning i tilknytning hertil. Mangt og meget i Pirennes opfattelser er blevet modificeret, og navnlig har man peget paa, at kontakten mellem Øst og Vest antog nye veje. I denne sammenhæng er det tilstrækkeligt at anføre Sture Bolins afhandling fra 1939 med den talende titel *Muhammed, Karl den Store och Rurik*,¹² fordi den klarest og mest konsekvent, men i fuld harmoni med anden, ogsaa senere forskning, forbinder det almene aspekt med det nordiske vikingetidsproblem. Med sin indtrængende mønthistoriske metode dokumenterede Bolin, at der var fuld parallellitet mellem Østens og Vestens møntsystemer, og ved en sammenligning af de nordiske møntfund og især udbredelsen af Araberrigets saakaldte kufiske mønter med Frankerrigets møntfund og deres præg af Karolingernes feudale møntsystem kunde han vise, at vejen via Østersøen og de russiske floder var blevet en hovedlinie for udvekslingen af varer mellem Vesteuropa og Araberriget, senere ogsaa Byzans. Hertil svarer resultaterne af de arkæologiske undersøgelser af det svenske Birka, det danske Hedeby-Dannevirke-kompleks, det norske Kaupang (Skiringsal) samt nu ogsaa ved Limfjorden vikingetidsbopladsene ved Lindholm og Aggersborg (under rundborgen). Det frem-

¹⁰ Trelleborg - Aggersborg og de kongelige byer i Østen, Viking XVI, Oslo 1952, s. 307-31.

¹¹ Z. Rajewski: Arkæologisk forskning i Biskupin, Kuml 1958, s. 21-42.

¹² Scandia XII, 1939, s. 181-222.

gaar klart, at disse pladser har været andet og mere end stationer for en transithandel paa fremmede hænder, som man tidligere mente; de har ogsaa været sæde for lokal produktion af vigtige varer i forbindelse med fjernhandelen. Især takket være møntfundene kan man nu arkæologisk udstikke forløbet af denne vigtige søhandelsvej fra Østersøen til Rhinmundingen og langs de russiske floder. Ad disse veje og paa egne skibe – ogsaa handelsskibe (jfr. Roskildefjordsfundene) – naaede nordboerne helt frem til de orientalske kulturlande.¹³ Arabiske historikere omtaler nordiske købmænd, kaldet *rus*, paa besøg i Bagdad med franske sværd, og fra Byzans bevidnes besøgende nordboer, tidligt som købmænd i henhold til handelstraktater, siden især som skattede medlemmer af den kejserlige livvagt, varæger.¹⁴

Lad mig sammenfatte. Den nordiske vikingetid har været noget andet og mere end tilfældige og løst organiserede hærgningstogter og landnam fremkaldt af overbefolkning. Tværtimod betegner vikingetiden i kraft af heldige konjunkturer et højdepunkt for Norden, militært, politisk, økonomisk og merkantilt. De højt udviklede vikingeskibe har ikke blot baaret vikingekrigere og »farmænd«-pirater, men ogsaa driftige handelsfolk med kostbare ladninger. Der har i vikingetiden eksisteret mægtige riger, ikke faste nationalstater i Saksers forstand, men hurtigt skiftende magtdannelser, der som et hovedformaal har ønsket at beherske handelsvejene i deres længste udstrækning. Paa Karl den Stores tid har et dansk rige kunnet maale sig med hans i militær henseende, og siden var saadanne nordiske riger endog til tider de frankiske og angelsachsiske riger overmægtige. Har deres kulturtrin end i mange henseender haft et primitivt og barbarisk præg, har de dog i teknisk og organisatorisk henseende været de vestlige riger overlegne, og de har vel i disse aarhundreder haft en tættere kontakt med de østlige kulturcentre i Araberriget og Byzans end disse.

MED KNUD DEN STORES og hans sønners nordisk-engelske rige ophører vikingetiden i Norden rent faktisk omkring aar 1040, eller – om man vil – i 1066 med Harald Haarderaades mislykkede Englandstogt og normannerhertugen Vilhelm Erobrerens erobring af England, dog at reminiscenser af vikingementaliteten kan spores endnu en snes aar.

¹³ Jfr. min afhandling Birka uden Frisere, Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, Årbog 1966 = Maritime Studier tilegnet Knud Klem, 1966.

¹⁴ Om de nordiske forbindelser mod øst især Holger Arbman: Svear i Österviking, Stockh. 1955, passim.

Netop i denne periode regerede i Danmark Knud den Stores søstersøn Svend Estridsen, og hans fysiognomi lonner det sig at studere nærmere. Han er en overgangsskikkelse, en ejendommelig Janus-skikkelse, med eet ansigt, der viser tilbage, og eet, der peger fremad.

Vi møder ham for det første som vikingehøvdingen, ikke blot i hans ungdom, da han forgæves søgte at erobre England og siden indtraadte i den svenske kong Anund Jakobs hird, men ogsaa siden, da han forlængst var i fredelig besiddelse af det danske rige. Under aarene 1069, 1070 og 1075 meddeler den angelsachsiske krønike, hvorledes den danske konge, hans broder og sønner paa gammel vis togtede til England for at hærgne og erobre, og endnu ti aar senere, i 1085, om sønnen kong Knud den Helliges sidste dødfødte plan om at genoprette det kombine-rede vikerigerige paa begge sider af Nordsøen.¹⁵

I *Necrologium Lundense's* mindeord over kong Svend træffer vi derimod den kongegerning, der repræsenterede fremtiden. »Svend Magnus var« – hedder det – »den allerkristeligste konge, ved hvis ihærdighed Danmark deltes i 8 bispedømmer«, og nekrologiets kongeliste opfører ham meget betegnende som den første i rækken af de »rettroende konger« (*nomina regum catholicorum*), der udmærkede sig ved deres iver for at udbrede den rette tro, og som fromt hengivne byggede og doterede mange kirker kongeligt.¹⁶ Det er ikke tomme eller overdrevne klerkeord, men i virkeligheden et beskedent udtryk for kongens indsats for at højne og selvstændiggøre sin danske kirke som et integrerende led i en ny samfundsform.

Takket være Adam af Bremens kirkehistorie kan vi ret nøje følge det politiske spil mellem Svend Estridsen og den samtidige ærkebiskop Adalbert af Hamburg-Bremen. Ganske vist kan magister Adams augustinske tankegang og sprogbrug i forbindelse med hans stærke, til tider helt fordrejende tendens gøre det vanskeligt i detaljer at bestemme virkeligheden bag ordene. Det kan synes særlig vanskeligt for dette spørgsmaal, hvor en ejendommelig komposition bryder den kronologiske sammenhæng, mens opfattelsen af hovedpersonerne, konge som ærkebiskop, samtidig skifter mellem lys og mørke. Men erindrer man sig, at værket ud fra det augustinske historiesyn er skrevet som et »spejl« eller en formaning til Adalberts efterfølger, ærkebiskop Liemar, til hæ-

¹⁵ English Historical Documents II, ed. David C. Douglas, London 1953, s. 150 f., 157 og 161.

¹⁶ *Necrologium Lundense*, ed. Laur. Weibull, Lund 1923, s. 69 og 45.

der for Bremerkirken og specielt til ære for missionen (*legatio gentium*), lader visse grundforhold sig udlede med sikkerhed.¹⁷

Først et par ord om den danske kirkes stilling. Kristendommen var kommet til Danmark og Norden sydfra. Ansgar fik gjort Norden til en missionsmark for det nyoprettede ærkesæde i Hamburg-Bremen, og da den danske kirke hundrede aar senere nyorganiseredes i forbindelse med Harald Blaatands omvendelse, skete det under Hamburgs og de tyske Ottoners auspicer. Men til Adams store fortrydelse gled Nordens kirkelige forbindelser i Svend Tveskægs og Knud den Stores tid bort fra den sydlige linie og ind i den store øst-vestlige vikingetidslinie; de kom under angelsachsisk indflydelse, selv om en formel løsrivelse fra det tyske ærkesæde ikke fandt sted.

Ved Svend Estridsens tiltræden var den danske kirke meget svagt organiseret, med kun een jysk og een østdansk biskop. Nu blev den reorganiseret og fuldt udbygget. Der hersker uenighed om, hvorvidt man skal tildele kong Svend eller ærkebiskop Adalbert hovedæren. Mens Arup understregede Adalberts betydning, gjorde Laur. Weibull kongemagten til den ledende og hævdede, at vilkaaret for samarbejdet med Hamburg var »kongens direktorium over kirken«, og kirkehistorikeren Hal Koch har understreget dette synspunkt.¹⁸ Linierne kan imidlertid trækkes klarere op og føres endnu videre.

Det er evident, at det er kong Svend der har taget initiativet. Tidligt i sin regering har han opnaaet pavelig velvilje overfor sin plan om at oprette et selvstændigt nordisk ærkesæde, idet Adalberts besynderlige og gammelmødige patriarkatsplan med et nordisk ærkesæde under Hamburgkirkens umiddelbare tilsyn maa karakteriseres som et rent defensivt kunstgreb. Modstødet lykkedes, for saa vidt som forholdene forblev ved det gamle; men Svend Estridsen forstod at udelukke ærkebispen fra al reel indflydelse paa den danske kirke. Naar mester Adam ved nyorganisationen af den danske kirke udtrykkeligt skriver, at det

¹⁷ Om Adam af Bremen-forskningen se Sture Bolin i Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder V, 1960, sp. 283-89 m. henvisn.; af disse især Erik Arup: Kong Svend 2.s Biografi, Scandia IV, 1931, s. 59-63; Sture Bolin: Kring mäster Adams text, Scandia V, 1932, s. 221-29, og Aage Trommer: Komposition und Tendenz in der Hamburgischen Kirchengeschichte Adam von Bremens, Classica et Mediaevalia XVIII, 1957, s. 207-57.

¹⁸ Erik Arup: Danmarks Historie I, 1925, s. 167 ff.; Lauritz Weibull: Nordisk historia II, Stockh. 1948, s. 19-26 (fra 1914) og s. 440 ff. (fra 1946); Hal Koch: Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder I, 1936, s. 41-51, og i Den danske Kirkes Historie, red. af Hal Koch og Bjørn Kornerup, I, 1950, s. 107-13.

var kongen, der »delte« de gamle stifter, og ham der »indsatte« de nye bisper, om end »med ærkebispens samtykke«, ¹⁹ kan man trygt regne med, at ærkebispens rolle ikke er blevet undervurderet. Ogsaa i fortsættelsen bekræfter Adam af Bremen, at Adalberts ihærdige forsøg paa at vinde indpas i Danmark ikke nød fremme, og vi ser, at de strandede paa kongens modstand. Naar de vrangvillige danske bisper ikke vilde adlyde og trods appel til paven ikke vilde indfinde sig ved ærkesædet, er det givetvis kongen der staar bag. For hør blot Adams kommentar til ærkebispens indbydelse til de danske bisper om at give møde ved ærkesædet; det skete »støttet til pavens fuldmagt og i haab om kong Svends beredvillige hjælp«. Det har utvivlsomt været dette bristede haab, der foraarsagede, at mødet aldrig fandt sted. Mest talende er dog fremstillingen af, hvorledes »den meget kloge danerkonge« fraaadede ærkebispens og fik ham til at frafalde en planlagt missionsrejse til Norden; begrundelsen gik ud paa, at »de barbariske folk lettere kunde omvendes af personer, der talte deres eget sprog«, altsaa var nordboer. ²⁰ Saa smukt udtrykte Adam den kendsgerning, at kong Svend holdt ærkebispens ude fra indrejse til hovedomraadet i hans kirkeprovins.

Rigets frigørelse fra det tyske ærkesæde har dog ingenlunde betydet ønske om isolation; tværtimod har kong Svend fra først til sidst arbejdet for en snæver og direkte tilknytning til paven i Rom, og han har stort set altid mødt velvilje paa højeste sted. Ganske vist manede pave Alexander II (1061–73) en overgang den danske konge og hans bisper til at anerkende Adalberts myndighed som ærkebiskop og pavelig legat, men snart blev tonen anderledes, og de danske bisper fik pavens forsikring om, at ingen, hverken ærkebiskop eller patriark, kunde afsætte en biskop uden pavens udtrykkelige tilladelse. ²¹ Saavel Alexander II.s som Gregor VII.s breve fra 1070'erne til den danske konge udstraaler en saadan velvilje og hjertelighed mod kongen, at den langt overgik normal høflig brevstil fra Kurien, og indholdet af brevene kan vanskeligt tolkes anderledes, end at kun en haarsbred skilte ønsket om et eget dansk ærkesæde fra at blive virkelighed. ²² Det var sikkert alene kong Svends død (1074), der denne gang udskød den formelle gennemførelse af en selvstændig dansk eller nordisk kirke.

Nu er det evident, at pavestolen den gang som siden af rent politiske

¹⁹ Adam af Bremen, ed. Bernh. Schmeidler, bog III, kap. 33 og 25.

²⁰ Adam III, kap. 74 og 72; jfr. Dipl. Dan. 1. rk. II, nr. 6.

²¹ Adam III, kap. 75; Dipl. Dan. 1. rk. II, nr. 5.

²² Dipl. Dan. 1. rk. II, nr. 11, 13 og 17.

grunde – af hensyn til dens hyppige modsætningsforhold til den tyske konge eller kejser – var stærkt interesseret i at have en hengiven og kraftig forbundsfælle i ryggen paa Tyskland; men pavebrevenes tone af respekt og højagtelse for kong Svend kan dog ikke forklares ved det alene, bl. a. fordi den stærkest kommer til udtryk i breve til hans søn og efterfølger, Harald Hen.²³ – Et enkelt træk fra denne brevveksling er vigtigt til karakteristik af kong Svend. Pave Gregor skriver til ham: »Jeg ved, at du fremfor andre fyrster er erfaren i boglig viden«. ²⁴ Det kan næppe være tomme ord, for det var paa den tid ikke naturlig smiger til en nordisk konge. Karakteristikken svarer i øvrigt ganske til Adam af Bremens tale om den kundskabsrige konge med indsigt ikke blot i sit lands historie, men ogsaa i teologiske spørgsmaal.²⁵ Vil man herefter stadig tvivle om kong Svends lærdom, kan der henvises til Harald Haarderaades skjalde, der kendetegnede hans kongelige danske modstander ikke blot som den tapre, men ogsaa som den vise.²⁶ Overfor denne skjaldeironi maa enhver skepsis forstumme. Men dette betyder, at den nordiske vikingekonge maa have vendt sig mod den vestlige kultur og livsform og personligt tilegnet sig den. Kong Svends bestræbelser for at opnaa en selvstændig plads for den danske kirke i tilslutning til paven har været baaret ikke blot af politiske motiver, men ogsaa af personlig tilskyndelse eller indstilling.

DER HAR VÆRET dvælet længe ved Svend Estridsens kirkepolitik. Det er sket, fordi den udgør en hovednøgle til forstaaelse af det skifte i dansk politik og samfundsliv, der indledes af ham, og som fortsættes og fuldføres af hans sønner og efterfølgere. Vi kan følge denne omstilling ad mange baner. Det er i Svend Estridsens tid, at overgangen fra vikingerige til nationalstat indledes; den markeres i sagalitteraturen af den sagnomspundne fredsslutning mellem den danske og den norske konge i 1064 og af den ejendommelige grænselægning mellem Danmark og Sverige i kong Svends og kong Emund den Slemmes tid.²⁷ Kongedøm-

²³ Sst. nr. 17 og 20.

²⁴ Sst. nr. 11 (*peritia litterarum*).

²⁵ Adam III, kap. 54. Adam fremhæver Svend Estridsens *sapientia*, hans kendskab til Nordens forhold og fortid og skriver, at han var *scientia litterarum eruditus*; i øvrigt faar kongen gentagne gange tillagt adjektiverne *veracissimus*, *prudentissimus* og *scientissimus*.

²⁶ Den norsk-islandske Skjaldedigting, ed. F. Jónsson, I B, s. 378 (Steinn Herdísarson: Nizarvísur str. 7).

²⁷ Curt Weibull: Den älsta gränsläggningen mellan Sverige och Danmark, Hist. tidskr. f. Skåneland VII, 1917–21, s. 1–18; Ivar Lindquist: Västgötalagens litterära bilagor, Lund 1941, s. 63–95 med tekst s. 75 ff.

met skifter karakter; den rene hærkonge forsvinder, og kongen faar samfundsmæssige funktioner efter vesterlandsk forbillede, saaledes som vi kan spore det i væksten af de kongelige virksomhedsomraader under Svendssønnerne fra Harald Hen til Niels, den første konge, der indførte *dei gratia*-formlen i sin kongetitel. Knud den Hellige var den sidste danske konge af vikingetype, men det lykkedes hans broder Erik Ejegod, korsfarerkongen, at forvandle ham til kongehelgen ved anvendelse af angelsachsiske munke og lærdes ideologiske medhjælp. Kulminationen naas med Valdemarernes stærke, gudumiddelbare kongedømme, der indledes med den dobbelte kirkefest i Ringsted 1170, hvor kongefaderen Knud Lavard helgenkaaredes og kongesønnen Knud kongekronedes til arvekonge – den første kongekroning i Danmark.

Alt imens indbyggedes kirken stadig stærkere i det danske samfund i retning af de kanoniske normer. Mester Adam er fuld af misbilligelse over de kirkelige forhold i Danmark, hvor »bisperne sælger velsignelsen, mens folket ikke betaler tiende«.²⁸ Den danske kirke har altsaa været en nationalkirke med mange afvigelser fra Romerkirkens forskrifter, og paven har sikkert forlangt visse reformer som betingelse for oprettelse af et dansk ærkesæde. Alt mens man i Roskilde og Lund ved opførelse af katedraler af format og ved udbygning af domkapitler med rigt forsynede prælaturer synes at have kappedes om at tilkæmpe sig ærkesædet,²⁹ førtes forhandlingerne med pavestolen videre. Harald Hen roses af paven for sin hengivenhed overfor og uforbeholdne anerkendelse af Romerkirken, og dertil specielt for iver efter at skaffe sig indsigt i den rette kirkeskik,³⁰ men først under Erik Ejegod var man i 1103 naaet saa vidt, at paven sanktionerede, at der oprettedes et ærkesæde i Lund – antagelig paa betingelse af at der indførtes en fast tiendeordning og andre tilnærmelser til de kanoniske krav. Gennem hele det 12. aarh. fortsatte man med indrømmelser overfor romersk kirkeskik, og selv om fuld overensstemmelse med kanonisk ret aldrig opnaaedes, kunde dog den stærkt gregorianske ærkebiskop Eskil omkr. 1170 anerkende den skaanske kirkelovs kompromis med national ret, og en menneskealder senere kunde ærkebiskop Andreas Sunesøns synodalstatutter endog op-

²⁸ Adam III, kap. 74.

²⁹ Jfr. C. G. Schultz i Danmarks Kirker. Kobenhavns Amt III, 1951, s. 1269–75, om udbygningen af Roskilde domkirke og kapitel i Svend Estridsens og biskop Svend Nordmands tid (ca. 1074–88), før Asser dannede kapitel i Lund.

³⁰ Dipl. Dan. I. rk. II, nr. 19 og 20.

naa pavelig anerkendelse, om end ikke officiel stadfæstelse, da der forekom visse afvigelser fra den kanoniske norm.³¹

Paa det økonomiske omraade kan skiftet bedst spores indenfor møntvæsenet. Omkring aar 1000 forsvinder de kufiske dirhemer fra de nordiske skattefund, og bortset fra enkelte byzantinske mønter gaar sølvstrømmen snart den modsatte vej; vore møntfund rummer nu fortrinsvis angelsachsiske og vesttyske mønter, der sammen med frisiske mønter ogsaa finder vej langs floderne langt ind i Rusland. Under Svend Estridsen bliver det endelig den indenlandske mønt, i talrige lokale mønttyper efter angelsachsisk og byzantinsk forbillede, der kommer til at dominere de danske møntfund. Og saa – »som ved et trylle-slag» (Sture Bolin) – forsvinder de udenlandske mønter o. 1075 praktisk talt fra de danske møntfund til fordel for danske mønter, og i modsætning til tidligere er det enkelte møntfund nu næsten udelukkende sammensat af ganske faa mønttyper fra samme konge.

Sture Bolin har givet os forklaringen paa dette ejendommelige omslag.³² Det betyder ingenlunde, at Danmark isoleredes økonomisk fra omverdenen, men at man i Danmark ophørte at anvende værdimønt og i stedet tilegnede sig det vesteuropæiske pengesystem siden Karolinger-tiden, den saakaldte »feodale« mønt. Dette indebar, at alene møntherrens tidsbegrænsede, underlødige mønter havde gyldighed indenfor hans omraade, og det til en tvangskurs, der gjorde møntregale og udmøntning til et indbringende skatteobjekt, men samtidig gjorde mønter uegnede til tesaurering. Saaledes blev Danmark altsaa ogsaa økonomisk indlemmet i Vesteuropas kulturkreds.

Indenfor kunst og lærdom sætter omstillingen til vesteuropæisk kultur ogsaa ind i sidste halvdel af det 11. aarh., tydeligst indenfor bygningskunsten. Efter Adam af Bremens opgivelse var den svagt organiserede danske kirkeprovins allerede paa hans tid forbavsende rigt udstyret med kirkebygninger: 300 kirker i Skaane, 150 paa Sjælland og 100 paa Fyn³³ – og vel tilsvarende mange i Jylland. Praktisk talt alle disse har været trækirker, stavkirker efter nordisk byggeskik, saaledes som det i stadigt stigende antal bevidnes ved udgravninger i de danske landsbykirker. Men under Svend Estridsen sætter opførelsen af monumentale

³¹ Dipl. Dan. I. rk. IV, nr. 112; jfr. nr. 65 (synodalstatutterne).

³² Skattpenning och plogpenning i medeltidens Danmark, Nordiska historikermötet i Göteborg 1951, Lund 1962, s. 47–65; genoptr. i Ur penningens historia, Lund 1962, s. 133–53; citatet ovenfor henholdsvis s. 59 og 146.

³³ Adam IV, kap. 7; tallene skal næppe tages bogstaveligt.

stenkirker ind, mens kun en enkelt eller to kan bevidnes fra den forudgaaende periode. Kongen selv og kongens moder byggede stenkirker, sønnerne fortsatte, og biskopperne og stormændene fulgte deres eksempel. En række landsbykirker henføres til tiden forud for aar 1100, selv om det først blev det 12. aarh., der blev den store kirkebygningstid. Man byggede først af natursten, siden midten af det 12. aarh. efterhaanden ogsaa i tegl efter lombardisk mønster. Initiativet til dette brud med gamle nordiske byggetraditioner var hjemligt, men inspirationen hentede man fra de europæiske kulturcentre. I visse tilfælde maa forbillederne søges i Rhinegnene, men langt hyppigere i England og det flandersk-normanniske omraade, sidenhen ikke sjældent i det egentlige Frankrig eller endog i Italien.

Kun sjældent fulgte man forbillederne slavisk, men man omformede de fremmede arkitektoniske elementer og samarbejdede dem med de hjemlige traditioner til en karakterfuld dansk kirkestil. Det er karakteristisk, at vi ved en række af de ældste stenkirkers udformning, specielt ved søjler, portaler og karmsten, finder tydelige mindelser om ældre nordisk træskærerkunst, ligesom ornamentale træk fra vikingetidens runestene kan ses videreført i stenkirkernes skulpturelle udsmykning.³⁴

I det hele taget sporer man den samme brydning mellem det nye vesteuropæiske indslag og det hjemligt gamle i kirkernes inventar og indre udsmykning. Kalkmalerierne³⁵ opviser det stærkeste kulturbrud. Disse freskomalerier er en helt ny form for billedkunst, og vi kan ikke som i de norske stavkirkers billedrids følge de europæiske motivers indtrængen i hjemlige mønstre og gammel teknik. Vi møder straks den fuldt udviklede internationale byzantinske stil, i begyndelsen snarest i engelsk udformning, senere ogsaa i nordfransk og lombardisk. Ganske vist er der paavist slægtskab mellem kopierne af de demolerede fresker fra Jelling kirke, der er vore ældste (o. 1100), og nogle kopier fra Hildesheim, men det kan fuldt saa vel skyldes fælles forbilleder som direkte efterligning.

Samspillet mellem fremmed og hjemligt er foreløbig bedst oplyst for de saakaldte »gyldne altre«. Disse pragtfulde, med forgyldt kobber beklædte træskaarne altre, der fra omkring aar 1100 til slutningen af Valdemarstiden har haft et centrum i Danmark og Kattegatsomraadet, er

³⁴ M. Mackeprang: *Jydske Granitportaler*, 1948, s. 329-34; jfr. s. 37 f., 229 og 269 ff.

³⁵ Poul Nørlund og Egmont Lind: *Danmarks romanske Kalkmalerier*, 1944, bl. a. s. 57-61, 107-12, 135 f. og 148.

indtrængende studeret af vor eminente kender af denne periodes kunststil i europæisk sammenhæng, Poul Nørlund. Som resultat af sine komparative analyser har han paavist, hvorledes kulturpaavirkningen skiftede, først fortrinsvis engelsk, siden især fransk og rhinlandsk, men ogsaa normannisk-nederlandsk. »Det er den ældgamle forbindelse mellem den engelske og danske kirke, det er prælaternes og pilgrimmenes rejser gennem Frankrig og endelig handelssamkvemmet med Nederlandene og de rhinske stæder, som genspejler sig i disse vekslede faser«. Men hvorledes omformedes disse paavirkninger? Om Lisbjergmesteren, den anonyme træskærer bag et af vore ældste altre, »med intime berøringspunkter med engelsk kunst«, skriver dr. Nørlund, at han »er voxet op i gammel-nordiske værkstedstraditioner, hvis overlegne ornamentkunst han saa at sige har indsuget med modermælken. Den sidder ham i fingrene og præger hans gengivelser af udenlandske motiver. Har den intet kunnet lære ham ved udformningen af figurerne (der andetsteds karakteriseres som en »usikker, uerfaren plastisk kunst«), saa har den til gengæld givet ornamenterne større kraft og stærkere bevægelse, end forbillederne ejede, saaledes at man kan tale om en befrugtende sammensmeltning af gammelt og nyt, hjemligt og fremmed«. Og dr. Nørlund konkluderer: »Lisbjergmesteren er et af de faatallige overgangsfænomener mellem det 11. aarh.s særprægede nordiske stil og den romanske kunst, som ad mange veje importeredes fuldfærdig hertil i løbet af det 12. aarh.«.³⁶

De kunsthistoriske vidnesbyrd kunde eksemplificeres paa andre omraader, fx. krucifikser og døbefonte. Men lad det være nok; der savnes ogsaa stadig komparative kunsthistoriske undersøgelser for denne periode. Dog skal endnu eet omraade berøres, fordi bruddet mellem gammelt og nyt her fremtræder allerstærkest: de militære anlæg. Før aar 1100 var det forlængst forbi med at bygge fæstningsværker af Trelleborgenes monumentale, matematisk nøjagtige type; herefter træffer man de langt mere beskedne normanniske »møtter«, saaledes som vi kender dem fra Bayeux-tapetets afbildninger, eller de smaa runde murede naturstenskasteller som Bastrup eller Søborgs ældste anlæg, der i Valdemarstiden suppleres med de større, meget uregelmæssige teglstensborge med tyngdepunktet i et svært centraltaarn, donjon'en, ligeledes efter vesteuropæisk forbillede.

³⁶ Poul Nørlund: *Gyldne Altre*, 1926; citaterne s. 206, 73 f. og 96.

NETOP I SIT VÆRK om de *Gyldne Altre* fra 1926 – altsaa en halv snes aar, før han afdækkede Trelleborg – drog Poul Nørlund, i kraft af sin enestaaende historiske, arkæologiske og kunsthistoriske indsigt i denne periode, videre konsekvenser ud fra sine iagttagelser. Han understregede, at tiden omkring 1100 ikke blot skilte mellem to stilperioder, men mellem *to kulturepoker*, og derefter fortsætter han med tydelig adresse til tidens opfattelse af kontinuitet fra vikingetid til Valdemarstid: »thi det dybe skel i Danmarks kulturhistorie ligger ikke ved kristendommens indførelse, men i det 12. aarhundrede, da det fredelige kulturelle samkvem med Europa, som kirken banede vej for, tog saa mægtigt et op-sving«. ³⁷

Poul Nørlund saa dengang forbavsende rigtigt. Forskningen er skredet frem siden, og saa vidt jeg kan se, maa vi nu overføre Nørlunds dybe kulturhistoriske skel til alle samfundsformer og flytte det noget længere tilbage i tiden, selv om de arkæologiske og kunsthistoriske vidnesbyrd forud for aar 1100 er relativt svage. De svækkede forbindelsesveje gennem Rusland i forbindelse med Kiev-rigets fremskridende opløsning har svækket kulturimpulserne fra de sydøstlige kulturcentre, først i forhold til Araberriget, siden – fra midten af 11. aarh. – i forhold til Byzans, hvor Harald Haarderaade var den sidste store væringhøvding. Derved er nordboerne blevet tvunget til at orientere sig mod den vestlige kulturverden; men selv om denne omstilling er foretaget med stor energi, maa det givetvis have betydet en alvorlig svækkelse for Norden og Danmark. Fra i vikingetiden at have indtaget en politisk lederstilling og fungeret som en vigtig formidler af Østens kultur mod vest blev Norden reduceret til at indtage en beskeden plads i periferien af den katolske kirkes vesterlandske kulturkreds, netop som denne var ved at blive urbaniseret under indflydelse af genaabningen af den store kulturvej af arild via Middelhavet.

Det staar fast, at Norden herefter rent magtmæssigt var reduceret til sine egne landomraader, indtil Valdemarerne omkring aar 1200 oprettede deres Østersøimperium. Det er ligeledes en kendsgerning, at Danmark i aartierne omkring midten af det 12. aarh. gang paa gang var politisk haardt trængt af det tyske rige. Spørgsmaalet er, om denne underlegenhed overfor Tyskland er udtryk for en generel, en dyb og langvarig svækkelse? Og specielt om den tese er rigtig, som har været fremsat fra saavel tysk som dansk side, at »Valdemarernes storhedstid« som forudsætning har haft den økonomiske og bebyggelsesmæssige

³⁷ Anf. arb., s. 73.

ekspansion, som vesttyske købmænd og kolonisatorer, især westfalere og sachsere, indledede i de slaviske omraader i det 12. aarhundrede. Kr. Erslev formulerede og Erik Arup tilsluttede sig dette synspunkt i den sætning, der siden har været et dogme, at fremvæksten af Lübeck og de øvrige tyske Østersøbyer skaffede de danske bønder afsætning for deres landbrugsprodukter til Europas priser, mens hanseatiske historikere har villet tildele de lybske og hanseatiske købmænd æren for, at de nordiske lande blev indlemmet i den europæiske kulturkreds og økonomi.

I rapporten for historikerkongressen i Aarhus 1957 om »Hanseaterne og Norden« har Erik Lönnroth og nærværende forfatter kraftigt imødegaaet denne opfattelse.³⁸ Det dokumenteres her, at der forud for hanseaterne udfoldede sig en levende nordisk søfart og handel i Østersøomraadet, og at hanseaterne kom for sent til at faa nævneværdig betydning for fremvæksten af Valdemarernes vælde. Ret tolket viser kilderne, at de tyske byers betydning for Danmark paa det økonomiske, sociale og kulturelle omraade først sætter ind efter aar 1200, snarest først efter det politiske sammenbrud efter Bornhöved 1227. Denne dokumentation skal ikke gentages her; kun skal visse momenter i forbindelse med det generelle spørgsmaal om Danmarks stilling forud for Valdemarerne berøres.

Det er for det første vigtigt at understrege, at de gamle nordiske forbindelseslinier fra Novgorod i øst til Kanalen i vest opretholdtes efter vikingetiden. For kulturforbindelserne fremgaar det af det ovenfor fremførte: vore vigtigste vestlige kulturimpulser kom fra England, Kanalomraadet og Rhinlandene. Men det staar ogsaa klart, at disse forbindelser opretholdtes ved nordisk handel og søfart. For Svend Estridsens tid bevidner Adam af Bremen, at Norden – og især Danmark – var udstyret med »mange«, »store« eller endog »meget store« handelsbyer (*civitates*), og det fremgaar klart af hans beskrivelser, at den store handelsvej vestpaa til Frisland og England og østpaa til de slaviske og baltiske flodmundinger og videre til Byzans var paa nordboernes hænder, mens sachsiske handelsmænd kun omtales en enkelt gang i Østersøen, og da blot som netop taalte.

Da hertug Henrik Løve i 1158 grundlagde Lübeck som den første

³⁸ Det nordiske Syn på Forbindelsen mellem Hansestæderne og Norden, Det nordiske Historikermøde i Århus 1957, 1957, s. 59–77 og 99–107; jfr. Aksel E. Christensen: *Scandinavia and the Advance of the Hanseatics*, *The Scand. Econ. Hist. Rev.* V, 1957, s. 92–110; heri dokumentation for en del af det følgende.

tyske Østersøby, indbød han straks nordiske købmænd til at handle i sin nye by, mens den noget yngre, meget omdiskuterede Artlenburg-traktat i haab om gensidighed fornyer gotlandske – givetvis indfødte – købmænds konkrete handelsprivilegier indenfor hertugens omraade, og helt ind i det følgende aarhundrede kan man iagttage, hvorledes tyskerne optræder i de nordiske købmænds følge saavel paa de gamle søruter som i deres privilegerede stilling i havnene. Om den nordiske merkantile kontinuitet taler ogsaa laaneordene deres tydelige sprog. Hansehistorikeren Paul Johansen har vist, hvorledes ordene for nautiske begreber i de slaviske sprog er laant fra nordisk, ikke tysk sprog, og den tyske filolog Hans Kuhn har anført, at selv hanseaternes ord for søfart og søhandel i langt højere grad er laant fra nordisk end fra frisisk; det var først langt senere, at de middel-nedertyske laaneord skyllede ind over hele Norden i hanseaternes følge.³⁹

Vidnesbyrdene om vore nære forbindelser med Vestens kulturcentre fortsætter, idet især kontakten til Frankrig og Italien synes at være blevet intensiveret. Den svenske kunsthistoriker Erik Cinthio har fremført vægtige grunde for, at det lombardiske præg i Lunds domkirke, der bryder det af Asser efter mønstre fra Kanalomraadet planlagte anlæg, er inspireret direkte fra Italien, ikke med domkirkerne i Speyer og Trier som mellemlid; man har laant uafhængig af hinanden, nogenlunde samtidigt, men snarest tidligst i Lund.⁴⁰ Ogsaa vor murstensarkitektur er overført direkte fra Lombardiet i aarene omkring 1150, og bisper kappedes med kongen i anvendelsen af de brændte teglsten et aarti før man i Lübeck opførte en domkirke i træ. Eskil og Absalon var de første store kontaktmænd til Frankrig, og deres klosterstiftelser er hentet direkte derfra, fra Clairvaux, Citeaux og Paris, arkitektonisk især fra Fontenay.⁴¹ I det hele taget blomstrede der i tidlig Valdemars-

³⁹ Paul Johansen: Novgorod und die Hanse. Städtewesen und Bürgertum als geschichtliche Kräfte, Gedächtnisschrift für Fritz Rörig, Lübeck 1953, s. 131; Hans Kuhn i *Hansische Geschichtsbl.* Bd. 75, 1957, s. 100.

⁴⁰ Erik Cinthio: Lunds domkyrka, *Acta Archaeologica Lundensia* I, 1957, passim og Sammanfattning s. 205 f.

⁴¹ En god oversigt over danske teglstenskirker udgør stadig Francis Beckett: *Danmarks Kunst* I, 1924, s. 123–81, især karakteristikken s. 146–52. – Et sporadisk lybsk-nordtysk indslag i 1. halvdel af 13. aarh. kan spores, men datering, omfang, indfaldsvej og detaljer er meget uafklarede. Et hovedværk er Svendborg St. Nicolai kirke, der af Johan Plesner dateredes »løseligt til før 1200. Da begyndte vi allerede at bygge lybsk i Danmark« (*Scandia* IX, 1936, s. 151), mens Jan Steenberg baade før og efter har foretrukket dateringen ca. 1240 (*Studier i dansk Teglstensarkitektur*, 1935, s. 142), hvilket er tiltraadt af Aage Roussell (1240–50) (*Trap: Danmark*, 5. udg., V, 2, Svendborg amt, 1957, s. 554).

tid i Danmark i kraft af stormandssønnernes talrige studierejser til Frankrig, England og Italien en bred og fornem aandskultur uden sidestykke i det tyske naboømråde.

Karakteristisk for vore kulturkontakter er ogsaa vort tidligste bogvæsen. Den ældste bevarede bog fra dansk område, Dalbybogen, er et evangelium, der antagelig gaar tilbage til Svend Estridsens tid. I ikonografi og ornamental stil viser den tydelig angelsachsisk indflydelse; kun det liturgiske indhold peger mod syd til moderkirken i Bremen, bl. a. ved indførelse af Bremerkirkens skytshelgen St. Vilhadus og enkelte andre tyske helgener.⁴² De bevarede bøger fra det 12. aarh. viser alene mod vest, fx. *Necrologium Lundense* med rhinlandsk initialstil og Colbazannalerne med engelsk figurstil.⁴³ I øvrigt er det bemærkelsesværdigt, at man fra dette aarhundrede næsten ikke kender tyske helgener. Kun St. Vilhadus nævnes et par steder; selv den nordiske kirkes første grundlægger Ansgar er i den grad gaaet i glemme, at alene mindebøgerne fra Lund lige netop anfører hans navn.⁴⁴ Ved siden af de almene og de romerske helgener er det de angelsachsiske helgener der flourer: St. Alban, St. Bodulf, St. Oswald og endnu St. Thomas af Canterbury.

Indenfor det merkantile område kan ogsaa fremdrages forskellige momenter, der viser, at dansk handelsliv fortsat kunde forny sig uden om hanseaterne. Klarest fremtræder dette ved gildevæsenet, der har gamle aner i Norden. Saa tidligt som i Valdemar I.s tid kan man dokumentere, at der har eksisteret merkantilt organiserede købmandsgilder viet til kongehelgenen hertug Knud, mens tilsvarende tyske »*communitates*» eller »*universitates*» først omtales i Østersøområdet mere end en generation senere. Det merkantile indslag maa enten være en selvstændig hjemlig udvikling eller være inspireret direkte fra de flanderske byer, der antagelig ogsaa har dannet forbillede for Skaanemarkedets organisation og inspireret nydannelser i den gammelnordiske søret. Et slaaende vidnesbyrd om, hvor ringe berøringspunkterne med vor sydlige nabo var, udviser møntvæsenet. Danske mønttyper i 12. aarh. er

⁴² Ellen Jørgensen: Greek and Latin Illuminated Manuscripts in Danish Collections, 1921, s. 10 ff.; jfr. Lauritz Nielsen: Danmarks middelalderlige Haandskrifter, 1937, s. 23 ff.

⁴³ Laur. Nielsen: *anf. arb.*, s. 34 og 38.

⁴⁴ Ellen Jørgensen: Helgendyrkelsen i Danmark, 1909, s. 9. — Ansgar nævnes dog med helgendag (*elevatio*) den 9. sept. i *Memoriale fratrum* (*Necrologium Lundense*, ed. Laur. Weibull, s. 93) og i *Liber Daticus* (Lunde Domkapitels Gavebøger, ed. C. Weeke, 1884-89, s. 228), men uden festgrad.

stadig præget efter byzantinske og engelske forbilleder, saa godt som aldrig tyske; end ikke de mønter, der sloges af Valdemar I.s møntmester, eller dem, Valdemar II lod slaa i Hamburg og Lübeck, har tysk præg.⁴⁵

Konklusionen af det fremførte maa blive, at saavel indenfor handelslivet som kulturlivet i sin helhed har paavirkningerne fra de europæiske kulturcentre fortrinsvis været direkte og kontinuerlige til langt ind i det 13. aarh.; kulturstrømningerne fra Vesten til Norden og Østersøområdet har fulgt parallelle, men af hinanden uafhængige veje, dels en søvej, dels en landvej via Westfalen og Sachsen, men stadig saaledes at den ydre sølinie har haft et forspring for den indre landlinie.

TILBAGE STAAR den vanskelige opgave at vurdere den politiske linie fra Knud den Store til Valdemarerne i forhold til den kulturelle. Det sikre er et fælles politisk og kulturelt vendepunkt i sidste halvdel af det 11. aarh. Det synes ogsaa sikkert, at dette skel betød en svækkelse af de nordiske positioner i forhold til vikingetiden, men langt fra nogen katastrofe. Vanskeligheden er knyttet til de første to trediedele af det 12. aarh. i forhold til den saakaldte »storhedstid« under Valdemarerne. Paa det kulturelle og økonomiske omraade bliver det vanskeligt at tale om svagheit. Det er i denne periode, at de mægtige katedraler rejser sig rundt om i bispebyerne, mens samtidig hovedparten af Danmarks landsbykirker ombygges eller nybygges i sten, en tid, hvor landets konger, biskper, stormænd og bønder kan afse vældige kapitaler fra det timelige til fremme af det evige.

Det er alene paa det politiske plan, at tvivlen kan sætte ind. Men i hvert fald den danske kirke havde velorienterede og dygtige ledere. Om Eskils og Absalons kvaliteter hersker der ingen tvivl; men saa Asser, den første ærkebiskop? Ja, han er kommet for skade at faa knyttet etiketten »bondsk som en vender« paa sig; men man skal næppe forstaa dette udpluk af den samtidige karakteristik af Asser, som indgaar i den tyske biskop Otto af Bambergs levnedsskildring, saa konkret og kategorisk, som det er blevet almindeligt. Udtrykket maa ikke rives ud af sin sammenhæng; man maa ogsaa tage de øvrige træk fra karakteristikken med, og de er forsynet med adjektiver som retsindig, gud-

⁴⁵ Georg Galster i *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1957, s. 18-21. — Om bydannelsens kontinuerlige vækst se forf.s artikel *Über die Entwicklung der dänischen Städte von der Wikingerzeit bis zum 13. Jahrhundert* i *Acta Visbyensia* I, *Die Zeit der Städtegründung im Ostseeraum*, Visby 1965, s. 166-72.

frygtig og ikke mindst kyndig, der sættes retorisk op imod det bondske.⁴⁶ Det er altsaa modsætningen mellem ærkebispens beskedne ydre fremtræden og hans indre kvaliteter der præger karakteristikken; af fortsættelsen fremgaar det, at den danske kirkes førstemand var en dreven forhandler. Og hans store indsats som primas overfor sin kirke er i hvert fald evident.

Endelig kongepolitikken. Her maa man imidlertid erindre sig, dels at svagheden overfor Tyskland kun var midlertidig og skyldtes en splittelse i kongeslægten og det nye kongedømmes tilpasningsvanskeligheder, og dels at de tyske trusler aldrig fik alvorlige følger; den danske kirke opretholdt sin uafhængighed af Hamburg, og et faktisk tysk herredømme over dansk omraade kom aldrig i stand. Og hvori bestod »Valdemarernes storhedstid«? Ikke i imperiet, for det var kun en kortvarig konjunktur, der havde det tyske riges indre opløsning som hovedforudsætning. Periodens storhed laa i stedet deri, at den indbyrdes splittelse og kongedømmets svaghed var blevet overvundet, saa konge, kirke og stormænd kunde arbejde enigt sammen. Den kulturelle opblomstring byggede paa den nærmest foregaaende periode, økonomisk formaaede landet ikke at opretholde sin tidligere styrke, og riget havde ikke ressourcer til at udbygge de erhvervede positioner hinsides Østersøen. Her maatte man nu vige for den tyske politiske og merkantile ekspansion.

Den samlede konklusion maa blive, at man skal være varsom med at fremhæve Valdemarstiden paa bekostning af mellemprioroden under Svend Estridsen og hans sønner.

⁴⁶ Herbordi *Dialogus de Vita Ottonis*, *Monumenta Bambergensia*, ed. Ph. Jaffé, s. 822.

SUMMARY

THE FIRST decades of the present century saw a break-through within the study of the Nordic viking period and Danish early medieval history. Applying thorough methodical criticism the Weibull brothers from Lund and Halvdan Koht, the Norwegian, disestablished the authority of Saxo (Grammaticus) and Snorre (Sturlason) as the oracles of a historically true tradition. At the same time Erik Arup was taking the lead in the formation of a new synthesis on an evolutionary basis: influenced from the south the Danish society went through a slow development from the primitive level of a viking peasant-and-pirate society to European standards in "the golden age of the Valdemars" (Erslev 1898). In Arup's view trade, economic expansion, and urbanization were brought to Denmark, first by the Frisians, then by Westphalians and Saxons, and later by towns like Lübeck and other ports on the Baltic. At the same time Christianity – through the archdiocese of Hamburg-Bremen – brought not only cultural progress but also social organization to the country, the church acting as instructor and organizer for the kings. Hanseatic historiographers, first and foremost Fr. Rörig, advanced the same theory, stressing the cultural impact made in the barbaric North by the German merchants.

Within specific fields the present author has begun a re-appraisal of this theory (see the articles mentioned in notes 38, 13, and 45). Arguments are adduced that not until the end of the age of the Valdemars, did Lübeck and the other German Baltic towns come to predominate over the earlier Scandinavian trade; it is also argued that the theory of Frisian trade predominance in the North and in the Baltic in the viking period is an assumption, and that urban development in Denmark was unbroken until the end of the Valdemar period, when stagnation set in. In the present article this view is outlined in a general synthesis sketch.

In each case the point of departure for the re-appraisal is the excavation since the mid-1930s of the four grand viking fortresses: Trelleborg, Aggersborg, Fyrkat, and Nonnebakken. Their size, their ingenious geometrical planning and mathematical precision, evidence the existence towards the end of the viking period of a concentration of power and a technical level that must needs revolutionize former views on the Danish viking society. This fact, especially when taken together with the evidence provided by the research round the theory of H. Pirenne about the interruption of Mediterranean trade by the Arab expansion (especially the numismatic studies of Sture Bolin), will lead to the conclusion that the viking period constitutes a military, political, and economic acme in the North. The prejudiced accounts by the Western clergy of the Nordic seafarers stress pillage and plunder to the complete disregard of the peaceful activities, which come out very clearly in Arab and Byzantine sources. It was mainly the viking Northmen who kept open, via the Russian rivers and the Baltic, the route between Eastern cultural centres and Western Europe; on the strength of the Trelleborg culture, inspired from the East, they have surpassed other Western regions as regards technical skill and organization.

The re-appraisal of the viking period must also, of course, affect the views on the following period. The direct Nordic connection with the Orient came

to an end during the first half of the 11th century, and Denmark had to turn west and take up her place in the outskirts of the Western culture group. A pioneer in this re-orientation was Svend Estridsen (1047-74), the Danish King who is characterized as a kind of Janus, at one and the same time being the last viking king and a "learned monarch" who prepared his country to take up an independent position within the Church of Rome. If Adam of Bremen, the Hamburg-church historiographer, is interpreted with due regard to his situation and intention, clear evidence will be found that he ranked Scandinavians as superior with regard to shipping, trade, and prosperity; he considers the Danish king the initiator of the development and the independency of the Danish church. The patriarchate system planned by archbishop Adalbert, is nothing but a preventive attempt, and King Svend responded by preventing him from visiting Danish territory. A close contact with the Holy See was obtained by Svend, and at his death an independent Scandinavian ecclesiastical province had been carefully outlined, though it was not established until 1103.

The construction of a Danish national church during Svend's reign was accompanied by an incipient re-modelling of the monarchy; this was continued by his five sons, who reigned successively until 1134. The viking idea of an army king disappears, and it is possible to follow the gradual steps in the process by which the kings adopted social functions according to the pattern of Western Europe: they establish a regular monetary system based on "feudal coinage"; they install the king as the supreme judicial authority and guarantee for peace and security in the country; they organize a royal prerogative system, etc. As generous grantors and ready protectors the kings secured the support of the church, at the same time exalting royalty by adding to it a sacral element. In 1101 King Knud "the Saint" was canonized, and in 1170 King Valdemar the First had Knud Lavard, his father, canonized and Knud, his son, crowned as hereditary king at a double ceremony in Ringsted Church, which was being re-built with the purpose of serving as the burial church of the royal family.

Art and learning, however, present the best picture of the re-orientation towards the Western civilization. In the reign of Svend Estridsen the construction of monumental churches in stone is begun; Svend's sons, the bishops, and the magnates took up the lead, the 12th century becoming the great period of church building; the old wooden churches are replaced by stone edifices, and new churches appear; in the beginning the material is stone, but after 1150 the use of brick after the Lombardic fashion increases steadily. Initiative was indigenous, but inspiration came from European cultural centres: the Rhine and the Channel, France and Italy. Church architecture and ornamentation reflect the conflict between changing foreign influences and domestic tradition. The Romanesque frescos represent something new in the all-European style, whereas church sculpture (portals, fonts, etc.), and especially the so-called "golden altars" (gilt metal altars), in their imported motifs bespeak the ornamental power of the old Nordic workshop traditions.

It is evident that the old western trade routes along the Rhine and the Channel, and - later - the pilgrim roads to France, Italy, and the Iberian Peninsula, have yielded the Danes their cultural loans; loans from England decrease while French loans increase; loans from the adjacent Germany are peculiarly scant.

The change in cultural orientation is most striking within the field of fortification; there is no continued tradition from the technically perfect Trelleborgs to be traced in their successors, the modest "mottes" and citadels of pure Western European type.

As early as 1926 Poul Nørlund, the distinguished expert on Danish medieval culture on European background, declared that the time about 1100 separated two periods, not only as regarded style, but also as regarded civilization. Such a distinction can now be discerned not only in cultural relations but in all social structures, and it can be dated farther back in time; even Svend Estridsen reacted to the termination of Scandinavia's favourable position as an intermediary between the Orient and the Occident.

With reference to his 1957 description in *Scandinavia and the Advance of the Hanseatics* the author develops and emphasizes his refutation of the dogma that the economic, cultural, and political expansion under the Valdemars was due to the activity of German merchants and the founding of Lübeck. The German pioneers did not arrive in an un-developed area; on the contrary they found a prospering society, comprising organized trade, urban development, architecture and art with a Western European stamp, and scholarship nurtured by Western seats of learning. Evidence of this is provided by monuments and records of the time and even by German historiographers from Adam of Bremen to Arnold of Lübeck. The explanation is that Scandinavian contact with Western Europe was both faster and closer by sea than by land through Northern Germany.

The political development forms no contrast to all this. The Danish church possessed in its archbishops leaders of high mark; this holds true also of Asser, the first archbishop of Lund (bishop in 1089, archbishop 1103-37). Uncritical application of narrative sources has often thrown him in the shade of his successors; his pioneer work, however, is incontestable, and the expression "boorish as a Wend" (Herbord) is not to be taken literally, but must be interpreted in its context as wanting to contrast the simplicity of the exterior with inner qualities such as knowledge, righteousness, piety, and especially persuasiveness. Viewed from the outside Denmark may seem weak in the 12th century, but the weakness is on the surface only: i.e. the difficulties in adapting the new monarchy, and the discord in the royal family. In actual fact the Danish church kept up its independence of the supremacy of Hamburg, and the oath of fealty to the German emperor remained no more than a formality.

The final conclusion must then be that the period from Svend Estridsen to the Valdemars should not be regarded as a period of decline and weakness; on the contrary it has proved to be an age of fruitful re-adjustment, a prerequisite of the Valdemarian epoch whose grandeur must be restricted accordingly.

Translated by ERNST DUPONT